

УДК:883К-1.081

ОБРАЗНО - МЕТАФОРИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОЕЗІЇ ЛІНИ КОСТЕНКО

Миронюк Л.В., пошукач

Запорізький державний університет

Для розуміння цілісності, самобутності, гармонії поезики митця особливої уваги заслуговує дослідження і аналіз образної експресивності твору, яка частково досягається різними тропами. Серед них, як відомо, провідна роль належить метафорі. Визначивши її як “перенесення слова”, “перенесення імені з роду на вид, чи з виду на рід, чи з виду на вид, або за аналогією” [1,105], Аристотель заклав основи розгляду її природи, яка сягає своїм корінням міфологічного світовідчуття. Користуючись такими метафорами, як “сонце сідає”, “день іде”, “час летить” у повсякденні, ми вже не відчуваємо їх образності. Однак змістова структура слова в художньому творі розширюється, набуваючи нового значення і нової якості, відкриваючись по-новому. “Немає такого стану мови, при якому слово тими чи іншими засобами не могло б набути поетичного значення” [7,210]. Метафора є одним із таких засобів, який найбільш облюбований митцям слова і широко представлений у їх творчому арсеналі.

На сьогодні проблема метафори розглядається в контексті різних напрямків філологічної науки; ведеться багатоаспектне дослідження її природи і процесу розуміння, структури і функціонування, ролі у формуванні художнього тексту тощо. Наприклад, розробці питань, пов'язаних з механізмами метафоризації, велику увагу приділяють такі вчені, як Е.М.Вольф, В.Г.Гак, Х.Д.Лементес, Е.О.Опарина, В.М.Телія, Т.З.Черданцева, А.М.Шахнарович, Н.М.Юр'єва та інші, а специфіку й функції метафори у різних видах текстів досліджують С.С.Гусєєв, Е.А.Лапіння, В.В.Петров /у науковому/, В.М.Вовк, Н.А.Кожевнікова, А.О.Ткаченко /у художньому/ тощо.

“Метафора - атрибут художнього мовлення, де вона бере участь у створенні індивідуально-авторського бачення світу” [8,5].

Поетичний доробок талановитої поетеси ХХ століття відзначається яскравою, самобутньою образно-метафоричною насиченістю. Досліджуючи її творчість, помічаємо витончене дивовижне чуття слова, вміння знайти найдоречніші, найточніші засоби для вираження думок, почуттів, переживань. Не можна не погодитися з думкою Михайлини Коцюбинської про те, що “терпко-іронічна, децю раціональна поезія Ліни Костенко виявляє метафоричну напругу, метафоричне “пересадження” навколишнього світу в душу поетеси, в її думку, в її настрій, в її чуття...” [6,156]. Метафоричність - одна з ознак її поезики. Послугуючись системою дослідження феномену художньої творчості, запропонованою А.О.Ткаченко [9], зробимо спробу простежити образно-метафоричні особливості поезії письменниці.

Слід відзначити, що художній образ поетеси втілює особливості світорозуміння і власного ставлення до реалій життя. М.Ільницький, розглядаючи спосіб творення образних асоціацій у Ліни Костенко, зауважує, що це “не просто поетична палітра, сума прийомів”, і підкреслює, що “характер творення метафори веде в коло проблематики, ціннісних і оціночних категорій” [3,20].

Одною із суттєвих особливостей поезики Ліни Костенко є “оживлення” /аксіоматичне поняття, запропоноване А.О.Ткаченко на позначення таких споріднених понять, як уособлення та персоніфікація/ предметів, явищ, навіть абстрактних понять, які, потрапляючи в межі поетичного, набувають живої образності за посередництвом метафоричного виразу.

У поетичних творах Ліни Костенко широко розповсюджені метафори, що утворюють багатогранні персоніфіковані образи, побудовані на “оживленні” предметів і явищ, тобто приписуванні їм властивостей людей, тварин, рослин [9,251]. Причому в створенні образно-метафоричної системи цього типу помітну роль відіграє наявність слів-домінант, таких як очі, голос, сльози, пам'ять тощо.

Так, найбільш поширеними в художньому доробку Ліни Костенко є метафори, у контексті яких увиразнюється образ наскрізний для всієї світової лірики, а саме - очі. У поезії письменниці він набуває нового полісемантичного осмислення як один із засобів персоніфікації.

Як митець широкої душі, вона особливо чутливо сприймає навколишній світ, і тому тема природи посідає помітне місце у її поезії. У творчій практиці письменників художнє осягнення природних явищ

набуло різних форм. К.Флорова відзначає такі з них, як об'єкт зображення, символічне або алегоричне відтворення, відверте співвіднесення із переживаннями ліричного героя тощо [10,213]. Ліна Костенко особливо тонко відчуває свою єдність з довкіллям, навіть якусь розчиненість у ньому. Поетеса не просто відтворює його красу, вона спілкується з кожною травинкою, комашкою, з усім світом. Природа для неї - це жива мисляча істота, якій властивий емоційно-психологічний стан. Глибина такого сприйняття визначається національними особливостями фольклорних та літературних традицій. Звідси і весь обшир фантастично забарвлених образно-метафоричних асоціацій.

Цікавим з цього погляду є метафоричний вислів із поезії “Цей ліс живий”, який надає пейзажному зображенню живої образності й яскравої експресивності:

Цей ліс живий. У нього добрі очі.
Шумлять вітри у нього в голові.

Ліна Костенко наділяє природу властивостями, які притаманні людині. Все, що діється в лісі, набуває в її уяві олюднення - антропоморфізації:

Старезні пні, кошлаті поторочі,
літопис тиші пишуть у траві.
Дубовий Нестор дивиться крізь пальці
на білі вальси радісних беріз.[4,51]

Зворушливо-образною, місткою є також метафора “останні очі квітів торкає морозок” у творі “Циганська муза”, де про зміну пори року, прихід холодів сказано коротко, але влучно. Поетеса віднайшла найвиразніші, найніжніші риси у людини і природи, які у художньому поєднанні створили оживлений образ осінніх квітів.

Вдаючись до уособлення понять рослинного світу, письменниця наділяє їх психологічним станом, властивим людині. Як, наприклад, у поезії “Посмішки”, де зібрано ціле суцвіття метафор, які вдало характеризують сутність посмішок, викликаючи різнопланові образні асоціації:

Посмішки,
цвітіння людських облич -
червоні троянди пристрасті,
білий гнів ломикаменю,
колюча шипшина зневаги,
сині іриси втоми... [4,118]

Як бачимо, порівнюючи посмішку людини з чудовою порою цвітіння у природі, автор вдається до поетичного осмислення почуттів.

Під пером майстра слова метафоризуються, набувають образності навіть звичайні побутові предмети. Наприклад, трельяж. У вірші “Старий годинникар”, навіяному спогадами про дитинство, поетеса поринає думкою у минуле, яке вже “на пограниччі дійсності і казки”. В її уяві спливають фрагменти побуту, інтер'єру того загадкового дому, де “жив дідок, що схожий був на графа”, де навіть “трельяж дивився срібними очима на все, що не хотіло проминать”. Уособлений образ трельяжа, цього мовчазного спостерігача плинності часу у царині загадкового світу майстра-годинникаря, вимальовується за допомогою влучної метафори.

Також цікавим, з нашого погляду, є метафоричне осмислення художнім баченням поетеси широко поширених у літературній практиці образів правди і свободи. Лише одна деталь - очі - і вони оживають, наповнюючи контекст глибоким змістом. Так, у вірші “Відмикаю світанок скрипичним ключем” письменниця роздумує над значимістю поезії у цьому “велемовному” і “велелюдному” світі, негаразди якого відзначає тонким метафоричним зауваженням:

усміхається правда- очима легенд
і свобода - очима неволі. [4,8]

Генітивні метафори “очі легенд”, “очі неволі” служать для створення яскравих персоніфікованих образів.

У контексті художніх творів Ліни Костенко оживають, навіть одухотворюються такі традиційні в українському письменстві образи душі, безсмертя, без яких не можемо уявити її поезію. Відкинувши релігійні асоціації, поетеса послуговується ними переважно в метафоричному значенні, зберігаючи елемент сакральності. В результаті чого перед читачем постають образи з обличчями певних індивідуальних осіб: душа дивиться “тривожними очима”, “душа образ не забуває”, “душа складала свій тяжкий екзамен”, “в безсмертя також повні очі сліз”. Останній метафоричний вислів відзначається глибокою емоційною напругою. Так, у поезії “Finita la tragedia” образ безсмертя уособлює глядача, який, наче з погляду вічності, спостерігає за фінальною сценою у п'єсі життя вже старого і смертельно хворого

актора, який до останнього подиху служив театру. Читач сприймає безсмертя як реальну людину, яка сповнена глибокої скорботи жалю.

Таким чином, в мистецькій системі Ліни Костенко слово-домінанта “очі”, поміщене в метафоричний контекст, послужило для створення багатограних, змістовних образів.

Не можна не звернути уваги на метафоричні вирази зі словом-домінантою “голос”. У художній практиці Ліни Костенко воно є типовою ознакою “оживлення” зображуваного, як правило, антропоморфізації.

Так, у поезії “Це не чудо, це чад, мені страшно такого кохання” поетеса звертається до таємничого світу природи, який, незважаючи на свою оманливу чарівність, є реально зримим, завдяки персоніфікації:

Чорна магіє ночі, скажи мені голосом рік -
ця тривога, ця ніжність,
незатмарений рай без вигнання,
заворожене щастя,- чи буває таке навік ? [4,316]

У такий спосіб автор піднімає питання про довговічність і невмирущість справжнього кохання, звертаючись до природи як всезнаючого, всемогутнього мага. Метафора “голос рік” - один із елементів малюнка, створеного поетичним словом.

Персоніфікований образ груші, введений у поезії “Стояла груша, зеленів лісочок”, на відміну від вищезгаданого образу ночі, навіює читачеві спокій, зачаровує ідилією взаєморозуміння дерева і людини:

У груші був тоненький голосочок,
вона в дитинство кликала мене. [4,42]

Метафора “голосочок груші” – надає образу витонченості, налаштовує на ліричне сприйняття твору.

Дослідники відзначають, що поетеса своїм потаємним, прадавнім ірраціональним чуттям пізнає свою спорідненість із цим чудовим витвором природи”. Вона розмовляє з деревами “як онтологічно рівнозначними собі створіннями”[2, 111].

Живої образності малюнку надає метафора, утворена за асоціацією голосу з гудком електрички, яка вжита в поезії “Гілочка печалі на могилу Пастернака”:

Ліси...Ліси...Ліси...Ліси...
Лише далеких електричок
передвечірні голоси. [4,245]

Метафоричний вираз в контексті твору сприяє збудженню просторово-часових уявлень та чуттєвого сприйняття у читача.

У поезії “Затінок, сутінок, день золотий” поетеса звертається до болючої теми сьогодення – вимирання колись мальовничих українських сіл. Художнє полотно твору насичене “оживленими” образами – це і троянди, що “плачуть і моляться”, і самота, що “соває пустку у піч рогачами”, і “голос криниці”, і “спогад криниці”.

Отже, метафори із домінантним словом “голос” у контексті поетичних творів Ліни Костенко служать для “оживлення” явищ, предметів навколишнього світу.

Художні образи як результати зоо- та ботаноморфної метафоризації в її поетичних творах зустрічаються рідше, однак відзначаються своєрідністю, неповторністю. Продуктивними в цьому різновиді є метафори зі словами-домінантами кігті, крило, грива, що позначають ознаку, елемент тіла тварини, птаха. Так, метафоричний вираз “мечуться хвилі горбаті, гострять об палубу кігті” [4,220] у поезії “Художник” послужив для створення уособленого образу хвилі, як напівказкової – напівреальної тварини.

Метафоричність лежить у основі створення чарівного персоніфікованого образу Дніпра в поезії – спогадах “Акварелі дитинства”:

Дніпро, старенький дебаркадер, левино-жовті береги
лежать, на кігті похиливши
зелену гриву шелюги. [4,45]

Чи то в дитячій уяві, чи то наяву могутня річка нагадує врівноваженого, гордовитого царя лісових звірів.

А в поезії “Плем’я Тога” йдеться про драматичну долю невеликого південноіндійського племені під гнітом колонізаторів, які тримали місцеве населення у страхі й покорі і нещадно грабували надра землі:

Вже їх земля – копалини й копальні,
залізні кігті шахт у глибину. [4,368]

Метафора “кігті шахти” виконує у контексті описову роль і водночас, у поєднанні з епітетом “залізни”, надає персоніфікованому образу шахти внутрішньо-негативного відтінку.

Слід відзначити і музикальність світосприймання, яке є невід’ємною рисою образного мислення Ліни Костенко. Музична стихія органічно входить у поетичність вірша, у його звучання. Для поетеси існує дві музики: музика як стан душі, особливе чуттєве відчуття світу, й музика як явище культури. Сприйняття музики – це своєрідна формула духовності, емоційного стану людини. Особливо виразно це простежується у поезії “Біла симфонія”. Оспівуючи чарівне сплетіння почуттів “лебединої пісні” кохання юнака та дівчини, які поетеса порівнює з “білою симфонією снігу”, тобто чистотою, красою, але в той же час уже звучать сумні нотки плінності. Художня палітра твору пересипана безліччю влучних метафор: завеса ночі, крига минулого, симфонія снігу та інші. Генітивна метафора “крило завій” послужила для створення уособленого образу холодної зимової завії, яка нагадує пораненого птаха:

Стогне завія, до рання,
Зламавши об ліс крило...[4,126]

Поезія “Тінь Марії”, також на тему кохання, виражає складний філософський зміст, дотичний до проблеми вірності й смислу життя. Метафоричний вислів “пір’іночка оскубаної мрії” – лаконічне узагальнення відчуттів ліричного героя, який усвідомив безповоротність колись такого всеспелюючого почуття.

Отже, у художньому доробку Ліни Костенко зустрічаються метафори, які можна віднести до різновиду зооморфних. Їх поетична образність розширює виміри як конкретних, так і абстрактних понять.

Метафори, які можемо виокремити в різновид багатоморфних, утворені як з елементами частин цілого – пелюстки скронь, пелюстки слів, стебла літер, суцвіття фейєрверків, так і назвами рослин – лілея долин, жита мистецтва.

Так, у поезії “Цавет танем”, піднімаючи проблему збереження історичної пам’яті, своєї культури і мови, поетеса виводить високохудожній образ письмових букв, виражений метафорою – “тоненькі стебла літер”. У творі демонструються величезні виражальні можливості власне словесного умовного образу.

Художньо осмисленим є уособлений образ романсу з поезії “Пелюстки старовинного романсу”, де сама назва твору – генітивна метафора. Старий співак у музиці перевтілюється в романтичний образ:

Він був старий і плакав не про нас.
Той голос був як з іншої акустики,
Але губив під люстрами романс
прекрасних слів одквітлі вже пелюстки. [4,46]

Проблеми людської духовності мешканців великого міста та й усіх землян освітлює поезія філософського змісту “Ми прилетіли вранці у Європу”. Поетеса вводить міські реалії, окремі урбаністичні деталі в сумний асоціативний план. “Оживлений” образ гігантського міста, наділений “пелюстками скронь”, які “чавунні, як гантелі”. Метафора і порівняння вказують на приховану красу і велику силу виокремленого персоніфікованого образу.

Різновид ботаноморфних у творчості поетеси малопродуктивний.

Таким чином, художній світ поезії Ліни Костенко відзначається глибокою естетичною насиченістю. Поетична образність її творів умотивована, вдумлива, далекоюсяжна. Метафоричність – прикметна ознака її творчої уяви, джерелом якої є національна фольклорна та художня традиція, за якою навколишній світ сприймається як жива істота. Таке поетичне осмислення дозволяє виділити три основні різновиди метафоричного “оживлення”, а саме: антропоморфізацію, зооморфізацію, ботаноморфізацію. Причому кожному з них притаманна наявність слів-домінант.

Слід відзначити, що під пером великого майстра метафори всіх різновидів прислужилися у створенні високохудожніх, довершених образів, які допомагають читачу сприймати і розуміти навколишній світ крізь призму поетичного.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гусев С.С. Наука и метафора. – Л. : Изд-во ЛГУ. 1984. – 152 с.
2. Зінченко О. Коляда Т. “Вежа самотності”: позамовні смисли // Сучасність.- 1996.- № 12.
3. Ільницький М. З чого постає неповторність. // Українська мова та література в школі.- 1981.-№ 10
4. Костенко Л. Вибране. – К.: Дніпро .1989. – 559 с.
5. Коцюбинська М.Х. Образне слово в літературному творі: питання теорії художніх тропів.- К.: Вид-во АН. 1960. – 188 с.

6. Коцюбинська М. Про поезію поезії: метафора в сучасній українській поезії //Дніпро.- 1967.- №3
7. Потебня А.А. Эстетика и поэтика.- М.: Искусство. 1976. – 614 с.
8. Телия В.Н. Предисловие /Метафора в языке и тексте. – М.: Наука. 1988.- С. 3-10
9. Ткаченко А.О. Мистецтво слова. Вступ до літературознавства. -К.: Правда Ярославичів. 1998. – 448с.
10. Фролова К.П. Развитие образной сознательности в украинской советской лирике. - Днепропетровск. 1970. – 315 с.